

ADUNĂRILE DE STĂRI ALE TRANSILVANIEI ÎN CADRUL EUROPEAN ȘI ROMÂNESC: VIZIUNEA LUI GH. I. BRĂȚIANU

IOAN AUREL POP

ABSTRACT. *The Assemblies of Estates from Transylvania within the Frame-work of the European and Romanian History: the Vision of Gh. I. Brătianu.* Gh. I. Brătianu, one of the best European medievalists of our century, studied in a systematic way the assemblies of estates in Europe, and especially in the Romanian Principalities. His interest for the Transylvanian estates came later, during the last decade of his life. The great historian proved that, in the 13-th and 14-th centuries, the privileged groups from Transylvania, having an ethnic aspect — the Hungarian Nobles, the Saxons, the Szeklers and the Romanians — participated, within the framework of the general assemblies, at the leadership of the country. Gh. I. Brătianu analysed the medieval system of government and he demonstrated how and why the Romanians, as Orthodox and members of a people which already had two independent states, were excluded from the political scene of Transylvania.

Istoric de impresionantă erudiție, dar și de largă viziune, Gheorghe I. Brătianu a abordat marile teme ale istoriei românești în relație directă cu istoria universală. O asemenea temă, al cărei prim interpret de excepție a fost, privește evoluția adunărilor de stări în Țările Române. Lucrarea de sinteză în acest sens, publicată postum, la Evry, în 1977, a fost *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, anunțată anterior prin trei comunicări la Academia Română în anii 1945—1946, editate tot atunci în Memoriile Secțiunii Istorice. În urma acestor apariții, punctul de vedere al lui Gheorghe I. Brătianu relativ la acest subiect părea definitiv formulat, deoarece, în acord cu binecunoscuta de-acum concepție istorică a autorului, o instituție românească medievală și premodernă era așezată firesc în cadrul său european, urmărindu-i-se în amănunt toate componentele: liniile generale ale problemei, consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene, adunările de stări în țările Europei centrale, structura, componența și atribuțiile instituției în Țările Române. Transilvania părea intenționat lăsată la o parte, datorită statutului său special, anume acela de țară care, sub aspect politic, a încetat, de la o vreme, să mai fie românească. Dar, poate tocmai această particularitate era în măsură să-l încite pe istoric la investigarea cazului special al Transilvaniei. Cert este că, în două numere din 1974—1975 ale publicației „Revue des études roumaines“, editată prin grija unor distinse personalități științifice ale emigrației române, apărea un amplu studiu al lui Gheorghe I. Brătianu, intitulat *Les assemblees d'etats et les Roumains en Transylvanie*. Peste câțiva ani, în 1981, aceeași publicație periodică scotea la lumină, din seria de-acum consacrată, un alt studiu (de circa 30 de pagini) al ma-

relui istoric, studiu dedicat originilor adunărilor de stări (*Aux origines des assembles d'etats*). Astăzi se știe că, în anii din urmă ai detenției și ai vieții, în condiții de nesiguranță și de presiune intelectuală, până la încarcerare, istoricul, credincios misiunii sale, a continuat să lucreze, cu febrilitatea celui care de-abia acum simțea vârsta celor mai mari împliniri intelectuale, împliniri care, din păcate, îi vor fi retezate brutal odată cu viața. Familia (cu precădere doamnele Maria și Ioana Brătianu, fiicele istoricului), în condițiile dificile ale exilului, a păstrat totuși o parte din creația anilor din urmă ai lui Gheorghe I. Brătianu. Din aceste lucrări postume fac parte contribuțiile de excepție aduse de istoric în legătură cu regimul de stări și românii din Transilvania.

Reluând chestiunile mai generale adunărilor de stări din Europa medievală, autorul revine dintr-o nouă perspectivă la problema genezei acestor instituții și la caracterul lor în momentul acestei geneze. Pe baza unor argumente solide, istoricul respinge unele încercări de „actualizare“, de receptare a adunărilor medievale în chip de adunări „democratice“, care ar fi pus temeiurile reprezentării moderne sau ale parlamentarismului contemporan. Analiza începe direct cu *Magna Charta Libertatum*, din 1215, Gh. I. Brătianu aderând la concluzia că „acest document este în esență un instrument feudal, limitând pe rege în exercitarea prerogativelor sale feudale și protejând privilegiile existente ale vasalilor săi“ (opinia lui H. McDowall Clokie, exprimată în 1936). Dar autorul era la curent și cu poziția lui Sidney Painter, exprimată în 1947, în „*American Historical Review*“, unde se considera iarăși că documentul elaborat în 1215 era în esență expresia cutumei feudale, că opoziția baronilor față de regele Ioan era esențialmente conservatoare, dacă nu reacționară. Cunoșcător exhaustiv al bibliografiei temei, autorul, cu onestitatea-i recunoscută, nu poate să nu recunoască lui Nicolae Iorga prioritatea în exprimarea acestor idei, afirmate ulterior și independent pe plan internațional. De altfel, analiza lui Iorga, formulată în 1920—1922, în lucrarea monumentală „Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei“ (trei volume), este și cea mai expresivă, mai clară, savantul subliniind „caracterul legal al acestui act [*Magna Charta*], dar mai ales caracterul său forte medieval, aparținând unei lumi foarte diferite de a noastră și susținând, nu libertatea împotriva privilegiilor, ci, din contră, privilegiile împotriva libertății, căci, în evul mediu, cuvântul *libertate* exista, dar sensul lui nu era cel de astăzi“. După această constatare a valorii constituționale absolute a „*Magnei Charta*“, privity ca act fundamental al libertăților publice, Gh. I. Brătianu, definește adunările de stări, pornind de la împărțirea tripartită a societății medievale în *oratores*, *bellatores* și *laboratores*, de la raporturile de suzeranitate-vasalitate, ce gravitau în jurul curții suzeranului suprem (=suveranul). Autorul subliniază ferm că la originea adunărilor nu au stat impozitele, ci sfatul ca fapt prioritar, adică justiția, la care s-au adăugat apoi chestiuni administrative, politice etc. Deci, obiectul principal al primelor adunări era de a face dreptate și de a veghea la respectarea „obiceiului țării“ (*consuetudo terrae*). Aici, autorul exemplifică la Transilvania, ară-

tând că era firesc ca adunarea stărilor din 1291, de la Alba Iulia, să judece pricini particulare, deși scopul său principal nu fusese acesta, cum tendențios se susținuse (de ex. de către L. Makkai, în „Documenta Valachorum“).

În continuare, istoricul mai face o analogie importantă, trecută aproape neobservată în istoriografia noastră; el observă paralelismul între „constituția“ imperială din 1231 a lui Frederic al II-lea (*Statutum in favorem principum*), care menționează *domini terrae* și *maiores terrae* ca și dreptul celor din urmă de a-și da părerea în materie legislativă) și privilegiul acordat Ospitalierilor la 1247 de Bela al IV-lea, regele Ungariei, unde apar documentar „țările“ și „mai marii“ lor, adică voievozii și cnezii români, vasali ai regelui. Plecând de aici, Gh. I. Brătianu mai aface o remarcă pătrunzătoare, privitoare la sensul cuvântului românesc *țară*, derivat din *terra* și folosit uneori spre a desemna nu o întindere geografică, ci pe oamenii susceptibili de a o reprezenta în fața domnului sau a unei puteri străine („țara legală“).

În urma unei asemenea pertinente analize, autorul pune la originea adunărilor de stări cel puțin două elemente: raporturile personale din cadrul sistemului suzerano-vasalic și, mai ales, substratul de tradiții, cutume care-și prelungește influența peste instituțiile feudalității și care vin din lumea greco-romană, trecând prin Europa invadată de barbari. „Instituțiile politice ale lumii greco-romane și-au întrerupt cursul vreme de câteva secole, dar acest curs și-a reluat drumul cu forța irezistibilă a apelor subterane, ieșite deodată la lumină, atunci când legile Romei n-au mai dictat imperiul lor lumii invadate de barbari“. Este o viziune organică asupra evoluției umanității, care nu admite explicații unilaterale, nu introduce cenzuri acolo unde ele nu există, căutând, în schimb pluricondiționările, motivele îndepărtate, persistente ca niște constante, greu de sesizat uneori sub patima vremii.

După o probă de asemenea cunoaștere a instituției în ansamblu, referirea lui Gh. I. Brătianu la adunărilor de stări ale Transilvaniei trebuia să urmeze ca efect particularizator. Autorul corectează mai întâi un clișeu al istoriografiei ungare, care, animată de obsesia priorității în această parte de Europă, vedea în „Bula de Aur a nobilimii“ din 1222 o „veritabilă *Magna Charta* a libertăților nobilimii ungare“, o sursă directă a dezvoltării libertăților publice moderne. Această concepție, corelată cu teoria „sfintei coroane“, tindea să acrediteze ideea unui echilibru rațional între puterea suveranului și voința națiunii în evul mediu ungar, înaintea tuturor țărilor europene. Metodic, Gh. I. Brătianu, după ce arătase, cum s-a văzut, „caracterul foarte medieval“ al „*Magnei Charta*“, așază la locul său firesc și actul din 1222 din Ungaria. El arată că, în Ungaria propriu zisă, ordinele se reduceau în realitate la două — clerul și nobilimea — deoarece orașele, de formație recentă și populate în majoritate cu străini colonizați, nu vor fi reprezentate decât târziu și vor avea un rol minor în adunări. Istoricul surprinde faptul că, în lipsa stării a treia, o distincție tinde totuși să se stabilească în cadrul ordinului nobiliar între magnați și mica nobilime a

comitatelor, care va duce în final la diviziunea în două „table“ sau camere distincte. Diviziunea, departe de a fi modernă, este pur medievală, deoarece în Ungaria se opun nu, ca-n Anglia, Lorzii-Comunelor, ci camera înaltă a magnaților-camerei inferioare a micii nobilimi. În cazul Transilvaniei, cum remarcă autorul, situația este diferită, ca și în Croația sau în alte părți, datorită unei evoluții istorice diferite de a Ungariei propriu-zise: în primul rând, Ungaria a fost o țară ocupată de năvălitorii maghiari la venirea lor în Câmpia Panonică, iar Transilvania a fost cucerită în mai multe etape, separate între ele prin lungi intervale de timp; în al doilea rând, Transilvania a avut o structură etnică româno-slavă și o alcătuire politică statală incipientă (un „ducat“); în al treilea rând, pentru a putea supune și stăpâni fortăreața naturală a Podișului Transilvan, regii ungari au trebuit să recurgă la colonizări cu străini. Astfel, mult mai pregnant decât în Ungaria — remarcă autorul — structura corporativă pe cale de formare (tendința de constituire în „universități“ de tip medieval) conservă în Transilvania și un anume particularism etnic. De asemenea, istoricul leagă funcționarea „stărilor“ Transilvaniei de o anumită autonomie a acestei țări, sesizabilă încă de pe vremea urmașilor lui Tuhutum (cel care l-ar fi înfrânt pe Gelu), care nu au recunoscut decât târziu și formal autoritatea regală. Un larg și competent comentariu este rezervat congregației generale de la Alba Iulia, convocate în martie 1291, de către însuși regele Andrei III, ultimul arpadian, adunare la care au participat „toți nobilii, sașii, secuii și românii din părțile Transilvaniei“ (desigur, prin reprezentanții lor). La început, autorul combate opinia tendențioasă conform căreia adunarea s-a întrunit doar pentru a regla un litigiu privat. Argumentele sunt relevante: 1) textul spune că întrunirea s-a făcut *pro reformatione status eorundem* (adică pentru reșezarea sau reformarea situației ori statutului acestora, al grupurilor participante); 2) „Bula de Aur“ din 1222 are o formulare asemănătoare: „ad statum regni nostri reformandum“; 3) caracterul incidental, ocazional al procesului particular discutat (revendicarea de către nobilul Ugrinus a unor anume posesiuni din Făgăraș) reiese și din formularea „surgendo in ipsa congregatione nostra“ ridicându-se în această adunare a noastră); deci nu adunarea s-a întrunit pentru cazul Ugrinus, ci acesta a profitat de adunare pentru a-și rezolva litigiul. În mod curent, la vremea aceea, adunările de stări din toată Europa se ocupau și de petiții sau afaceri private. 4) Aspectul politic reiese și din inițiativa regală de convocare și din participarea regelui, confruntat cu tendințele centrifugale ale voievodului Roland Borș și, poate, cu alte grave probleme. Gh. I. Brătianu înclină să creadă că regele venise să sprijine revendicările stărilor (reșezarea statutului lor) față de prea marea independență a voievodului. Pentru români, arată autorul, importanța congregației din 1291 este excepțională, fapt ce și explică minimalizarea ei de către unii. Întâi, mărturia arată că românii erau pe cale de a se constitui și ei într-o comunitate sau „universitate“, după formula corporativă din epocă. În al doilea rând, la fel ca și celelalte stări sau grupuri privilegiate, pomenite și ele, ca și

românii, pentru prima oară într-o adunare, ei nu puteau delega cu un asemenea prilej decât o elită echivalentă cu nobilimea pe plan social-politic și economic. Autorul demonstrează că fiecare grup etnic din Transilvania avea în sânul său câte o categorie asimilată nobililor. La români, această categorie era formată din cnezi și voievozi. În al treilea rând, se face observația că românii, deși încearcă să se încadreze într-un sistem nou pentru ei, spre a supraviețui ca entitate, până la urmă nu vor reuși s-o facă. Fiind popor băștinaș, răspândit în toată țara, românii nu vor fi dotați niciodată cu privilegiile globale și nici cu un teritoriu special, ca cei veniți ulterior. În fine, Gh. I. Brătianu notează că românii mai sunt pomeniți într-o adunare a Transilvaniei și în anul 1355, la Cluj și se întreabă dacă această convocare între stări devenise curentă pentru români sau era numai excepțională. Autorul opinează pentru soluția unei prezențe constante la început în adunări, dar nu-antează mult chestiunea, deoarece nu poate să nu remarce anumite participări de fapte care nu par simple coincidențe: ambele adunări cu participare românească se desfășoară în preajma unor răzvrătiri ale românilor din vechi „țări“ de margine, răzvrătiri legate până la urmă de libertatea statelor românești extracarpătice. Astfel, istoricul care a re-evaluat tradiția istorică despre întemeierea țărilor române, nu poate să nu observe că pentru anul 1290, letopisețele muntene amintesc descălecatul lui Negru Vodă din Făgăraș spre Câmpulung, că nobilul Ugri-nus, în adunarea de la 1291, pretinde moșiile Făgăraș și Sâmbăta și că în adunarea din 1292 românii nu mai participă; la fel, în 1355, când se face o nouă mențiune a prezenței românilor în congregația Transilvaniei, cnezii maramureșeni conduși de voievodul Bogdan din Cuhea erau în plină răscoală. Această nouă adunare, ținută acum în nordul Transilvaniei, putea să fi urmărit, între altele, să-i rețină mai bine pe români în supunerea față de coroană și să-i împiedice de a-și da concursul lor răsculaților de același neam dinspre miazănoapte. Oricum, pentru anul 1366, autorul nu se îndoiește că regele Ludovic I a gândit în asemenea termeni, din moment ce afirmarea independenței Moldovei și consolidarea statutului similar al Țării Românești sunt puse în legătură cu măsurile antiromânești din Transilvania: „Nu mai este de mirare că nu se mai face mențiune despre români în adunările de stări transilvane după această dată. Existența chiar la frontierele provinciei a celor două state românești independente sau cvasiindependente, care gravitau în orbita altor puteri pentru a găsi un sprijin contra hegemoniei maghiare și a căror întemeiere se datora unor răzvrătiți veniți din Transilvania, trebuia neapărat să-i ducă pe reprezentanții puterii regale la o politică de suspiciune“. În legătură cu statutul rezervat românilor, se discută și diferența artificială creată de oficialitate între cnezii înnobi-lați, asimilați cu feudalitatea recunoscută a regatului și cei comuni, fără act de donație, reduși la situația unui jude sătesc. De aici, se observă în continuare, conservarea în anumite regiuni a unei nobilimi românești (*nobiles Valachi*), cu virtuți militare deosebite, afirmate pe câmpurile de luptă în serviciul puterii centrale și, mai ales al efortului

antiotoman. Cu o pătrunzătoare intuiție, fără să dispună decât de câteva date, istoricul încearcă o comparație „avant la lettre“ între adunările stărilor Transilvaniei, din care românii vor fi treptat excluși ca entitate și adunările locale românești (din Hațeg), care „nu priveau decât afacerile comunității române“ și se ghidau după obiceiul pământului.

Autorul consideră perioada 1288 (prima consemnare a unei congregații transilvane) — 1437 drept o perioadă a începuturilor regimului de stări în Transilvania, regim care nu s-a cristalizat definitiv decât sub amenințarea unei mari bulversări politice, economice și sociale — răscoala de la Bobâlna. Acum, notează istoricul, cele trei ordine privilegiate dau alianței lor, temporare inițial, forța și durata unei tradiții și încearcă să se orienteze de la diviziunea în grupări etnice (diviziune care-i caracterizase începuturile) spre o reprezentare a categoriilor sociale privilegiate, ceea ce constituie trăsătura obișnuită a regimului stărilor în celelalte țări ale Europei. Însă dualitatea între elementul politic-elitar și componenta etnică nu va dispărea niciodată din sistemul stărilor Transilvaniei, dimpotrivă ea se va accentua în spirit exclusivist și conservator. Se mai observă că țaranii, în acord cu spiritul corporativ din epocă, au constituit la 1437 o „universitate“, o comunitate cu același titlu ca și celelalte; cu alte cuvinte, ei au încercat organizarea unei noi stări, în vederea reprezentării unei categorii sociale diferite (fără să se piardă nici aici componenta etnică, căci numele ei era *universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum*), categorie ce invoca la rândul ei vechi libertăți și drepturi, pe care le voia considerate privilegii.

Analiza începuturilor regimului de stări din Transilvania (făcută aproape concomitent, cu rezultate deosebite, și de Aurel Decei) se transformă astfel, în viziunea lui Gh. I. Brătianu, într-o pagină a istoriei „parlamentarismului“ european. Cu excepția unor nuanțe, nimic nu s-a perimat, iar documentația, mult mai bogată astăzi, nu a făcut decât să confirme concluziile marelui istoric și chiar intuițiile și presupunerile sale. Din păcate, cu excepția unor istorici de marcă, precum David Prodan, Maria Holban, Radu Popa sau Șerban Papacostea, vreme de circa patru decenii, cercetarea românească a ignorat în mare măsură direcțiile începute de Gh. I. Brătianu. Dar chiar și așa, spiritul său a fost mereu prezent, iar chestiunea stărilor, a adunărilor acestora nu a mai putut fi socotită o „terra incognita“ la noi. Raportul dintre stare și națiune medievală în Transilvania, ca și problematica Făgărașului au fost teme continuate și aprofundate de David Prodan; statutul cnezilor și politica regalului Ungariei față de români s-au aflat în atenția Mariei Holban; tratarea monografică a două din vechile românești medievale s-a datorat lui Radu Popa; măsurile lui Ludovic I din 1366 și poziția Ungariei față de românii din Transilvania în condițiile rezistenței concertate a Țării Românești și Moldovei împotriva asalturilor angevine și-au găsit un excelent continuator în istoricul Șerban Papacostea. Astfel, aiudoma marilor spirite, Gh. I. Brătianu a fost un creator de problematică, de noi teme, în acord cu sensibilitatea modernă. Ca medievist, s-a înscris între cei mai mari din vremea sa, a făcut parte din elita istoriografiei euro-

pene, a colaborat cu istoricii de la „Annales“, a început coordonarea unei impresionante sinteze de istorie generală a evului mediu, cu participarea a tot ce avea atunci mai valoros Europa în materie de medievistică.

Gh. I. Brătianu, prin cercetarea sa istorică, prin viața sa exemplară, prin moartea sa năprasnică a lăsat amintirea unui savant pus în serviciul adevărului, dar și al cetății, a unui om de o demnitate, probitate și sensibilitate impresionantă, a unui european animat de idealurile și valorile etern umane.

BIBLIOGRAFIE

1. Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Țările Românești în cadrul istoriei generale*, I, *Liniile generale ale problemei*, în AARMSI, seria III, 1945—1946, XXVIII, p. 1—27; idem, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, II, *Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei Apusene*, în AARMSI, seria III, 1945—1946, XXVIII, p. 303—395; idem, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, III, *Adunările de stări în țările Europei Centrale*, în AARMSI, seria III, 1946—1947, XXIX, p. 165—259. Vezi și lucrarea aceluiași Gh. I. Brătianu, *Les assembles d'Etats en Europe Orientale au Moyen Age et l'influence du régime politique byzantin*, în „Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines“, Paris, 27 juillet — 2 août 1948, I, Paris, 1950, p. 35—56.

2. Lukinich E., Galdi L., Makkai L., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrata usque ad annum 1400 p. Christ.*, Budapesta, 1941.

3. Vezi Ioan A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boterești) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991.

4. A. Decei, *Contribution a l'étude de la situation politiques des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle*, în „Revue de Transylvanie“, Cluj, 1940, VI, nr. 2, p. 194—232.

5. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984.

6. Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981.

7. R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970; idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

8. S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988.